

ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТУ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНИХ ЗАКОНІВ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Н. В. САВЧУК, кандидат економічних наук
(ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»)

Анотація. Досліджена бюджетна система в контексті запропонованих автором загальних законів самоорганізації бюджетної системи.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, самоорганізація бюджетної системи, загальні закони самоорганізації бюджетної системи, типи бюджетної системи.

Сучасна бюджетна система досліджується як найвагоміша структурна складова системи державних фінансів. Бюджетна система розглядається як цілісне утворення, призначене для мобілізації фінансових ресурсів і здійснення бюджетних процесів з метою забезпечення виконання державою своїх функцій. Метою статті є спроба сформулювати закони, на підставі яких відбувається процес самоорганізації бюджетної системи.

Для написання статті автор використовує наукові праці переважно вітчизняних, а також іноземних авторів, серед яких є як економісти, так і філософи, дослідження яких пов'язані з існуванням і функціонуванням бюджетної системи.

Сучасна фінансова наука має розглядати розвиток бюджетної системи будь-якого цивілізаційного утворення через призму двох взаємопов'язаних суспільних процесів – диференціацію та інтеграцію. В основі диференціації бюджету лежить поділ його внутрішньої структури на складові, які можуть бути окремими об'єктами дослідження фінансової науки. Інтеграція бюджету передбачає об'єднання різних, у тому числі й нових, елементів, пов'язаних між собою прямими та зворотними зв'язками в єдину бюджетну систему; формування нових структурних зв'язків; утворення нових структурних рівнів, враховуючи об'єктивні суспільні потреби.

Цілісний підхід до вивчення бюджетної системи (незалежно від рівня її розвиненос-

ті) досягається через пізнання її організації. Так, «щоб зв'язати між собою різні рівні опису, – підкреслює І. Пригожин, – та врахувати взаємозв'язок між поведінкою цілого й окремих частин, необхідне поняття організації» [6, с. 153]. Будь-яка сучасна організація бюджетної системи має дві взаємопов'язані сторони:

- організація структури бюджетної системи;
- організація процесу взаємодії між складовими бюджетної системи і суспільством у цілому.

Перша передбачає формування суб'єктів бюджетної системи, їх утворень (інститутів бюджетної системи) та установа зв'язків між ними, а друга – створення суспільних умов, необхідних для взаємодії всіх суб'єктів (інститутів) бюджетної системи. Середовище взаємодії суб'єктів бюджетної системи є сукупністю бюджетних інститутів, які покликані направляти й координувати їх взаємодію (інституціональна архітектоніка) [7]. Організаційним центром цього процесу в бюджетній системі будь-якого цивілізаційного суспільства є держава, яка в процесі еволюції суспільства видозмінюється. Держава через верховну владу та відповідні органи створює інституціональне поле функціонування бюджетних структур; формує бюджетні інститути; приймає бюджет, який набирає сили закону для владних рішень, обов'язкових для виконання всіма інститутами бюджетної системи.

Також необхідно враховувати, що інституціональні перетворення в транзитивній економіці не можуть орієнтуватися на свою самодостатність. Їх слід розглядати як складний і багатомірний процес, який спирається на принципи єдності формальних інститутів із характеристиками економічної системи. Для економічного вирівнювання регіонів і збалансованого розвитку економіки від бюджетної системи вимагається ефективна, міжгалузєва і міжрегіональна координація, яка дозволить створити національний, гармонійний, високотехнологічний сектор економіки – базу для необхідної інституціональної еволюції. Слід зазначити що, зв'язок між якістю формальних інститутів і економічним зростанням у «деякій мірі залежить не тільки від рівня зрілості, але і способу формування самих інститутів» [8, с. 78].

На відміну від організаційної структури, організація процесу взаємодії полягає в налагодженні прямих і зворотних зв'язків між бюджетним організаційним центром (державою) та суб'єктами бюджетування (місцевими органами, державними підприємствами та установами, фірмами які виграли тендери на бюджетне фінансування тощо).

У процесі цивілізаційного розвитку історично змінювалися форми та способи реалізації прямих і зворотних зв'язків, що принципово впливало на особливості функціонування й ефективність організації бюджетних систем на різних проміжках часу. Одним із важливих факторів успішного функціонування та рівня організованості бюджетної системи є досконалість інституційного середовища та суспільної свідомості (людського капіталу).

Важливе місце в процесі формування бюджетної системи має посідати людина, яка є «мінімальним носієм соціальної якості» [6, с. 153–154]. Саме державний бюджет забезпечує відповідний рівень цієї «соціальної якості» людини, як істоти наділеної свідомістю, яка має власні егоїстичні й економічні цілі, є носієм різних соціальних якостей, джерелом внутрішніх рушійних сил суспільного розвитку, одним із суб'єктів бюджетування. Заради досягнення суспільних цілей індивіди, об'єднуючись, утворюють інститути колек-

тивних суб'єктів різного масштабу та спрямування, значна частина яких утримується за рахунок державного бюджету. Усі вони є важливими складовими й об'єктом вивчення бюджетної системи.

Слід відмітити, що засновниками цивілізаційного підходу в науці є М. Данилевський [5] і О. Шпенглер [10]. Цей напрям наукового дослідження активно розвивають дослідники, починаючи з другої половини ХХ ст., коли у суспільстві домінуючими стали загальнолюдські цінності. Цей підхід дозволяє більш повно, через усі форми людської діяльності, пізнати еволюцію бюджетної системи. У теорії цивілізацій центральним об'єктом вивчення минулого розвитку системи є людина – творча і конкретна особистість. Саме цивілізаційна парадигма дає можливість вивчення бюджетних процесів у динаміці. Пізнання процесів формування бюджетної системи та її інститутів через зріз її генезису й розвитку, дослідження структури та функціонування дають можливість більш повно та глибоко розкрити економічну сутність вище зазначених форм та інститутів. Цивілізаційна парадигма, враховуючи характер конкретної системи в історичному аспекті, дає можливість використання системно-синергетичного методу.

Системний підхід як науковий напрям у фінансовій науці виник на початку ХХ ст., основоположником якого в науці є російський філософ і економіст О. Богданов [3, с. 85]. Він визначив організованість (системність) як властивість цілого бути більшим за суму своїх частин. На взаємозв'язок і взаємозалежність таких частин вказав австрійсько-канадський біолог Л. Фон Бергаланфі, котрий систему розумів як сукупність елементів, що знаходяться у взаємодії [2, с. 30–54].

Якщо дотримуватися його методологічних принципів тектології, то за допомогою наукових досліджень фінансової системи суспільство спроможне контролювати формування умов життя. Це особливо стосується бюджетної системи, грошові кошти якої спрямовуються на їх формування. Необхідно лише віднайти такі пізнавальні форми, які були б водночас пластичними і могли б охопити все розмаїття життя, що прогресує. Моністичне та

позитивістське розуміння суспільного життя та розвитку відобразилися на специфіці створення О. Богдановим єдиної пізнавальної картини будь-якої системи з організаційного погляду, тобто як процесу формування, боротьби за взаємодії систем різних типів, що різняться між собою за ступенем організованості. Перенесемо основні його положення тектології на вивчення бюджетної системи.

1. Бюджетна система як найвагоміша складова фінансової системи тяжіє до самовпорядкування і самоорганізації, розвиваючись від простого до складного. Тому всі процеси, які проходять у бюджетній системі, є організованими. Еволюція системи відбувається завдяки боротьбі між новими та застарілими принципами її організації.

2. Кількість типів бюджетної системи невелика попри значно більшу кількість форм організації фінансової системи. Тому можливим є дослідження унітарного типу бюджетної системи в порівняльному аспекті. Але принципи міжбюджетних відносин не можна розглядати абстраговано від принципів бюджетного унітаризму, оскільки в принципах бюджетного унітаризму закладені основи самих міжбюджетних відносин. Побудова системи міжбюджетних відносин буде настільки ефективною, настільки ефективною будуть реалізовані принципи бюджетного унітаризму на практиці. Це ж стосується і принципів бюджетного федералізму [1, с. 68–72].

3. Замкнених бюджетних систем не існує, інакше кажучи, будь-які «тіла» їх організації більш-менш активно взаємодіють одне з іншим і не можуть існувати без взаємозв'язку і взаємодоповненості із навколишнім середовищем.

4. Існує єдність усіх організаційних зв'язків. Які б елементи системи не вступали б між собою в організований зв'язок, основним змістом цього зв'язку завжди буде одне й те саме – організація.

Як ми вже зазначали, бюджетна система за своєю природою є складним механізмом, який постійно розвивається. Відповідно її характерною особливістю є здатність до самоорганізації, яка проявляється у самоузгодженому

функціонуванні системи за рахунок внутрішніх зв'язків із зовнішнім середовищем.

Бюджетна система, будучи самоорганізованою, володіє механізмом безперервної адаптації до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов, а також безперервного вдосконалення поведінки з урахуванням минулого досвіду. Досліджуючи процес самоорганізації бюджетної системи, ми будемо враховувати з припущення, що її структура і функції тісно взаємопов'язані. Так бюджетна система перетворює свою структуру для того, щоб виконати задані функції в умовах мінливого зовнішнього середовища. Адаптація її до мінливих умов відбувається завдяки появі елементів, які володіють необхідними для функціонування бюджетної системи властивостями, причому мається на увазі не тільки поява нових елементів, але й виникнення у «старих» елементів нових ознак. Слід зазначити, що адаптації (еволюційні перетворення), пов'язані лише з кількісними змінами, не впливають на структурну стійкість бюджетної системи.

Говорячи про самореалізацію бюджетної системи, також слід пам'ятати, що її розвиток проходить у лоні загальних законів розвитку. В цьому випадку законами є необхідні, суттєві, які постійно повторюються, взаємозв'язки між явищами функціонування (розвитку) бюджетної системи, яка визначає специфіку та форми процесів, що проходять. Доцільно виокремити декілька законів, найбільш важливих для розуміння специфіки поведінки самоорганізуючої складової бюджетної системи.

Ми запропонували формування основних законів самоорганізації бюджетної системи, а саме:

Перший закон – це Закон збереження енергії, відповідно до якого бюджетна система не може розвиватися або функціонувати, не споживаючи енергії (в цьому випадку енергію слід розуміти як джерело формування бюджету, в першу чергу податків). При цьому система може витратити енергію (квазіенергію), тобто споживати бюджетні ресурси, не більше за ту кількість, яка міститься в самій системі або залучається до неї із зовнішнього середовища.

Другий закон – це Закон балансу припливу і відпливу енергії. Будь-яка зміна, спрямована на упорядкування бюджетної системи, визначається рівнем зміни ентропії в системі за період змін. Чим вищий рівень ентропії, тим нижчий рівень упорядкування бюджетної системи і навпаки.

Третій закон – це Закон оптимуму системоутворюючих факторів. Набір системоутворюючих факторів – матеріальних, інформаційних, синергетичних – їх параметри мають максимально відповідати як тактичним, так і стратегічним цілям функціонування бюджетної системи, і найкращим чином пов'язуються між собою для зменшення ентропії в ній.

Четвертий закон – це Закон адекватності реакцій системи на вплив зовнішнього середовища. Існує деякий гіпотетичний адекватний оптимум реакцій бюджетної системи через механізм зворотного зв'язку на зміни у світовому фінансовому середовищі, який забезпечує найбільш ефективний режим функціонування системи. Зокрема правильності та своєчасності, швидкості реалізації вказаних механізмів. Відхилення від нього призводить до збільшення виробництва системою ентропії (це зменшення її впливу від зовнішнього середовища).

П'ятий закон – це Закон емерджентності. Відповідно до цього закону бюджетна система має функціонувати на обґрунтованому балансі свободи децентралізованого формування і використання бюджетних коштів і загальносистемної їх централізації, при якому в системі досягається максимальний емерджентний (синергетичний) ефект системи.

Шостий закон – це Закон відповідності ефективності системи її інформаційному рівню. Ефективність функціонування бюджетної системи ґрунтується на таких правилах: прозорість усього бюджетного процесу, що передбачає відкритість, правдивість і точність використовуваної інформації, тобто напряму залежить від рівня інформаційної складності системи.

Сьомий закон – це Закон достатньої інформаційної складності керуючої системи. Складність (інформаційна різноманітність) центрального бюджету бюджетної системи

має бути вищим за складність бюджетів інших рівнів.

І, нарешті, останній, восьмий закон – це Закон швидкісного розвитку бюджетної системи. Швидкість розвитку бюджетної системи визначається трьома групами факторів:

а) створенням інституціональних умов для швидкості реалізації еволюційної тріади: мінливість – спадковість – відбір;

б) створенням інституціональних умов для ефективної дії механізмів транснаціональної системи;

в) потенціалом нагромаджених знань і практики системою, який обумовлює темп нагромадження, закріплення і відтворення енергії (бюджетних коштів) і інформації (знань).

На підставі вище запропонованих законів слід зазначити, що сучасна бюджетна система досліджується як найвагоміша складова внутрішньої структури державних фінансів, так і окреме системне утворення загалом, призначення якого полягає в мобілізації та використанні бюджетних ресурсів з метою забезпечення повноцінного функціонування держави і виконання її функцій. Бюджетна система має розглядатися як цілісне утворення, на функціонування і розвиток якого впливає навколишнє інституціональне середовище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бактараев С. Б. О сущности и принципах межбюджетных отношений / Бактараев С. Б. // Финансы и кредит. – 2009. – № 21 (357). – С. 68–72.
2. Берталанди Л. Фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Берталанди Л. Фон // Системные исследования : ежегодник. – М. : Наука, 1969. – 560 с.
3. Богданов А. А. Тектология: Всеобщая организационная наука : в 2 кн. / Богданов А. А. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
4. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические славянского мира к германо-романскому / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – 547 с.
5. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой : [пер. с англ.] / Пригожин И. Р., Стенгес И. – Изд. 5-е. – М. : URSS : Ком Книга, 2005. – 294 с.

6. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання : монографія / Чугунов І. Я. – К. : НДФІ, 2005. – 259 с.
7. Тамилина Л. Деформации институтов транзитивной экономики: причины и последствия / Тамилина Л., Бакланова Е. // Экономист. – 2012. – № 5. – С. 77–80.
8. Тойнби А. Д. Постигание истории : сборник : [пер. с англ.] / Тойнби А. Д. ; сост А. Огурцов ; вступ ст. В. Уколовой. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
9. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби : пер. с англ. Е. Д. Жаркова. – М. : Асирис-пресс, 2004. – 640 с.
10. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер ; авт. вступ. статьи А. П. Дубнов, авт. Ю. П. Бубенков и А. П. Дубнов. – Новосибирск : Наука, 1993. – 592 с.
11. Шпенглер О. Закат Европы : [пер. с нем.] / О. Шпенглер. – Мн. : ХХарвест ; М. : АСТ, 2000. – 1376 с.

Н. В. Савчук, кандидат экономических наук, доцент (ГБУЗ «КНЭУ имени Вадима Гетьмана»). **Исследования бюджета в контексте общих законов развития бюджетной системы.**

Аннотация. В статье исследуется бюджетная система в контексте предложенных автором общих законов самоорганизации бюджетной системы.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система, самоорганизация бюджетной системы, общие законы самоорганизации бюджетной системы, типы бюджетной системы.

N. V. Savchuk, Cand. Econ. Sci., associate professor (Kyiv National Economic University by Vadym Hetman). **Budget researches in a context of the general laws of development of the budgetary system.**

Summary. Author investigates the budget system in the context of laws of self-organization of budget system, which has been proposed by author.

Keywords: budget, budget system, budget system self-organization, general laws of budget system self-organization, types of budget system.